

POTREBE, PRAKSA I EFEKTIVNOST OBRAZOVANJA I PROFESIONALNOG OSPOSOBLJAVANJA OSUĐENIH

Goran JOVANIĆ¹, Vera PETROVIĆ²

Univerzitet u Beogradu

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Uvođenjem kazne zatvora pojavila se potreba za iznalaženjem načina postupanja prema osuđenima koji će doprineti osnovnoj težnji – nečinjenju novih krivičnih dela. Cilj rada je da se opiše edukacija u zatvorima, forme i teorijska podloga na kojoj se obrazovna praksa razvijala i ocena efektivnosti edukativnih aktivnosti prema osuđenima. Još uvek se traga za modelom edukacije koji će zadovoljiti potrebe konkretnog osuđenog za obrazovanjem, ali i potrebe društva i tržišta rada u koje će se osuđeni uključiti po otpuštanju na slobodu. Potrebno je da osuđeni, na osnovu stečenog kvaliteta i nivoa znanja u zatvoru, zauzme mesto u svetu rada i legalnog načina pribavljanja egzistencijalnih dobara u slobodnom svetu. Paralelna očekivanja od edukativnih procesa prema osuđenima usmerena su i na njihovo disciplinovanje za vreme izvršenja kazne u zatvoru. Zatvor je primarno kazna. Dodatni faktor moduliranja je racionalizacija troškova budžetskih izdvajanja, kako bi se uz što manje utrošenih sredstava postigao što kvalitetniji rezultat. Dva veka takvih traganja mogu se činiti dugim periodom. Ipak, praksa kažnjavanja traje više hiljada godina. U ovom, relativno kratkom periodu, u različitim penalnim sistemima, zabeležen je spektar formi edukacije osuđenih, koje su bile manje ili više uspešne. Još uvek ne postoji nepobitna saglasnost da je postignuto osnovno nastojanje. Nekonkistentni su podaci o uticaju

1 E-mail: goxi67@gmail.com

2 Student master akademskih studija

edukacije osuđenih na smanjenje recidivizma i kvalitet postpenalne reintegracije. Traganje traje i dalje.

Ključne reči: edukacija, osuđeni, zatvor, programi, efektivnost

UVOD

Od nastanka kazne zatvora do današnjih dana traga se za modelima postupanja, metodama, tehnikama, postupcima, programima i formama penalnog tretmana koji bi omogućili ostvarivanje osnovne težnje društva i zakonodavca – da se osuđeni nakon izvršenja kazne vrati u svet slobode i da ne vrši nova krivična dela. Jedan od pokušaja da se ostvari ta težnja svakako je i uvođenje obrazovanja u zatvorskim uslovima, kako bi se nadomestio obrazovni deficit kod osuđenih. Edukativne aktivnosti, kao produkt humanizacije kažnjavanja, zadovoljenja potrebe za kvalifikovanom radnom snagom, obaveze za poštovanjem normi koje treba spoznati i kriminalno-političkih nastojanja za redukcijom recidivizma i kriminaliteta uopšte, imale su i imaju težak zadatak da ostvare mnoga očekivanja koja se pred njih stavljaju.

Uvođenje edukacije u zatvorima

Pre uvođenja obrazovanja osuđenih u penalnim uslovima, dominirao je sistem zajedničkog izvršenja kazne zatvora. U tom sistemu vladali su ekstremno loši uslovi života po osuđene. Konceptija kažnjavanja, zasnovana na ispaštanju i zastrašivanju, reflektovala se kroz lišavanje osnovnih potreba osuđenih, kao što su hrana, odeća, smeštaj, bezbednost i slično. Kritike takvog načina izvršenja zatvorske kazne nalazimo u izveštaju Hauarda Džona (Howard, 1777), koji stanje u zatvorima Engleske i Velsa ocenjuje kao krajnje nehumano. Unutar zatvora nije bilo klasifikacije osuđenih, obrazovanja, rada ili kakvog tretmana usmerenog na pozitivne promene kod osuđenog. Prisustvo različitih kategorija zločinaca, učinilaca najtežih

krivična dela zajedno sa manje opasnim prestupnicima, dovelo je do kriminalne infekcije (Ignjatović, 2000).

Uviđajući nedostatke zajedničkog izvršenja u Engleskoj i Velsu, zgražavajući se nad nehumanim ponašanjem prema osuđenima u takvom sistemu, kritičari su zahtevali uvođenje boljeg i humanijeg načina izvršenja zatvorske kazne. Novostvorena država SAD, koja je nastala nepunih godinu dana (4. jul 1776) pre objavljivanja Hauardovog izveštaja (april 1777. godine), kritički se odnosila prema „sramotnoj i varvarskoj egzekuciji kazne”, koju i dalje vrši do skora matična država (Livingston, 1827). Tako su, pod uticajem kritika uslova zajedničkog izvršenja kazne zatvora, nastali Čelijski sistemi. Verovalo se da će u Čelijskom sistemu, usled izolacije i pod uticajem religioznih uverenja, prestupnik uspeti da doživi moralno-društveni preporod (Ilić i Jovanić, 2011). Postoje dve varijante Čelijskog sistema: Filadelfijski i Oburnski sistem ili Sistem ćutanja.

Sistem ćelija bio je osnova postupanja u Pensilvanijskim objektima, a aktivnosti učenja u grupi bile su ponekad dozvoljene u Oburn institucijama. Ove modele uskoro su preuzele i druge američke države (Gehring, McShane & Eggleston, 1998). Tako se, pre skoro dva veka, u zatvoru Oburn (New York, USA) verovalo da bolju sredinu od ekstremnih uslova izvršenja, do tada primenjivanih u Engleskoj i Velsu, predstavlja kazna zatvora sa usamljenjem osuđenog u kombinaciji sa radom, uz primenu krute discipline (Powers, 2016). Međutim, dobre namere nisu uvek rezultirale dobrim ishodom. Česti su bili slučajevi samoubistva, samopovređivanja ili duševnih poremećaja, koji su nastajali kao posledica ekstremne izolacije i odsustva komunikacije sa drugima.

U zatvoru Oburn negativne posledice usamljenja otklanjane su angažovanjem osuđenih na poslovima za potrebe zatvora. Kako su često dolazili u zatvor bez ikakvih kvalifikacija, osuđene je trebalo obučavati za određene poslove. Tako se navodi da su osuđeni obučavani, a kasnije i radno angažovani, na poslovima tkanja, izrade tepiha, popravke mašina za tkanje,

konobara, zidara, poslovima pripreme vune za dalju obradu, pripreme hrane, pravljenja sapuna, u berbernici, tesarskoj radionici, baštovanstvu, poljoprivredi i drugim delatnostima bitnim za svakodnevno funkcionisanje zatvora (Powers, 2016).

U američkim uslovima nastojalo se (pod uticajem religioznih pokreta kao što su kvekeri), primeniti pravdu zasnovanu na „prosvetljenom umu i blagonaklonom srcu” (Livingston, 1827). Ni tada se nije verovalo da će doći do promene ponašanja i stavova kod osuđenih koji su vreme provodili isključivo u samici, bez rada, bez verskog i kulturnog obrazovanja. U tom kontekstu, obrazovanje je podrazumevalo primenu verske literature i izučavanje Biblije, kako bi se podizala svest o dobru i zlu, spoznao sopstveni greh, tražio oprostaj i uteha, molitvama u samoći.

Istoriju korektivnog obrazovanja možemo pratiti u SAD još od 1789. godine. Prema Geringu (Gehring, 1995), tadašnji programi zatvorskog obrazovanja često su nazivani „subotnje škole”, čija je svrha bila da nauče zatvorenike osnovama čitanja, kako bi bili u stanju da čitaju Bibliju. Osnivanje korektivnih obrazovnih programa u kasnim godinama 18. veka posledica je širenja obrazovanja tokom kolonijalnog perioda. Puritanci su bili u obavezi da traže spasenje. Ta obaveza zahtevala je da se svaki čovek opismeni, kako bi mu se omogućilo da čita Bibliju (Stubblefield & Keane, 1994). Zbog toga su rani korektivni obrazovni programi postali dominantna forma u nastojanju da se proširi pismenost osuđenih. Vršeni su kroz grupni rad i opismenjavanje. Postojala je nada da će osuđeni na taj način moći da identifikuje svoje grehe, da traži oprostaj od Boga i ostvari spasenje (Gehring, 1995). Tokom perioda ranog zatvorskog sistema obrazovanja (1789–1875) lokalni kapelan, koji je obezbedio Biblije zatvorenicima, posvećivao je svoje vreme osuđenima kako bi im pomogao da nauče čitati. Ujedno on je bio i vaspitač odraslih osuđenih.

Nastavni plan i program za osuđene prvenstveno je uključivao čitanje biblijskih stihova. Cilj puritanske verzije zatvorskog obrazovanja bio je da se promeni srce zatvorenika ka

višim moralnim vrednostima ljudskog bića (Gehring, 1995). Isti autor (1995) izveštava da je u periodu od 1826. do 1840. godine u zatvorski obrazovni sistem uvođeno sve više sekularnog obrazovanja. Nastavni plan i program u ovom periodu korektivnog obrazovanja pre svega je bio fokusiran na oblasti čitanja, pisanja i matematike. Međutim, u nekim zatvorima osuđeni su dobijali i znanja o istoriji i geografiji.

Do sredine četrdesetih godina 19. veka oblast korektivnog obrazovanja počela je da se širi kroz obimniji plan i program. Gering (Gehring, 1995) navodi da je 1844. godine u zatvoru Sing-Sing, u državi Njujork, zatvorski obrazovni program proširen uključivanjem istorije, astronomije, geografije, psihologije i fizičkog vaspitanja. Njujork je 1847. godine bio prva država koja nalaže da korektivno zatvorsko obrazovanje mora biti dostupno u svim penalnim institucijama. Pokret za reformu zatvora sedamdesetih godina 19. veka doprineo je širenju obrazovanja u penalnim ustanovama širom SAD. Postala je redovna praksa da se pojedini zatvorenici uključuju u obrazovne i stručne programe kao deo zatvorske kazne.

Gering ističe da je osoblje u Bostonu primetilo da zatvori bez škola imaju veće godišnje stope smrtnosti od onih sa školama (Gehring, 1995). Razvoj penalnog obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja pratio je teorijske koncepte o svrsi kažnjavanja, prilagođavajući se zahtevima tržišta, ekonomije, ratnim uslovima, konkurenciji i nastojanjima da se ostvare uštede u budžetskim izdvajanjima, o čemu će kasnije biti više reči.

Zašto je potrebno obrazovanje u zatvorima danas?

Osnivanje škola i univerziteta uređuje se zakonima, koji su specifični za svaku državu. Obrazovanje se zasniva na konceptu doživotnog učenja, odnosno svaki vid obrazovanja je deo doživotnog procesa, koji ne treba da bude prekinut kada se

osoba nalazi na izvršenju zatvorske kazne (Manger, Eikeland, Asbjornsen & Langelid, 2006).

Profesionalno osposobljavanje se definiše kao bilo koji oblik obrazovanja čija je primarna svrha priprema osobe za rad u određenom zanimanju. To znači da profesionalno osposobljavanje obezbeđuje razvoj veština, sticanje praktičnih znanja, razvoj stavova, shvatanja i saznanja koji su neophodni za zapošljavanje u određenom zanimanju (Mohammed & Mohamed, 2015). Isti autori (2015) navode da nedostatak stručne spreme ima negativan uticaj na zapošljavanje, a pružanje mogućnosti da se osuđeni edukuju može im pomoći, pored sticanja znanja, da dobiju iskustva discipline, poverenja i stabilnosti.

Profesionalno osposobljavanje utiče na smanjenje recidivizma tako što osuđenima pruža veštine, koje su od značaja za obavljanje određenog posla. Pored toga, profesionalno osposobljavanje pomaže osuđenima da razviju i komunikativne i organizacione sposobnosti, kao i veštine pismenosti (Mohammed & Mohamed, 2015). Da bi profesionalno osposobljavanje imalo uticaja, potrebno je da se obuka prilagodi potrebama i mogućnostima osobe. Pored toga, neophodno je da postoji motivacija osuđenog, koja je jedan od najznačajnijih faktora koji će uticati na buduće ponašanje. Osuđeni koji razvije sve navedene veštine, ukoliko nema motivaciju za promenu, u najvećem broju slučajeva će recidivirati (Mohammed & Mohamed, 2015). Profesionalno osposobljavanje i motivacija mogu uticati i na prekidanje negativnih društvenih veza nakon otpusta, učiniti osuđenog otpornim na negativne uticaje okoline i usmeriti ga na društveno prihvatljive ciljeve. I pored toga programi obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja u zatvorima često nisu zastupljeni, jer ne postoje adekvatni resursi za njihovo sprovođenje (O'Neill, MacKenzie & Bierie, 2007).

Obrazovanje je jedno od osnovnih ljudskih prava i potreba, koje promoviše i Ustav Republike Srbije (Sl. glasnik RS, 98/2006). U članu 71. navodi se da svako ima pravo na obrazovanje. Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno, a srednje obrazovanje je besplatno. Svi građani imaju, pod jednakim

uslovima, pristup visokoškolskom obrazovanju. Republika Srbija omogućuje uspešnim i nadarenim učenicima slabijeg imovnog stanja besplatno visokoškolsko obrazovanje, u skladu sa zakonom.

Rehabilitaciono-korektivni tretman u zatvoru obuhvata primenu edukativnih, radnih i kulturno-rekreacionih sadržaja, u cilju eliminisanja rizika recidivizma i adekvatnije socijalne reintegracije osuđenih nakon izlaska na slobodu. Ova nastojanja su otežana krizom zatvora u znatnom broju zemalja. Današnje zatvore karakteriše rast populacije i preopterećenost kapaciteta. Zatvori su prenaseljeni, mnogo koštaju, opterećeni su visokom stopom recidivizma i imaju skroman uticaj na stanje kriminaliteta (Soković, 2012).

Analizom podataka u našoj zemlji (Ministarstvo pravde Republike Srbije, 2009) zapaža se da je, 2009. godine, bilo 2,8% potpuno nepismenih osuđenih, 15,2% sa nepotpunom osnovnom školom, a 26,5% imalo je završenu osnovnu školu, čime bismo ih mogli svrstati u kategoriju funkcionalno nepismenih. Po poslednjim dostupnim zvaničnim podacima (Ministarstvo pravde Republike Srbije, 2013), krajem 2013. godine 1,9% osuđenih bilo je nepismeno, sa nedovršenom osnovnom školom 21%, a 2,8% sa nedovršenom srednjom školom. Te činjenice ukazuju na konstantno prisustvo problema neobrazovanosti osuđenih (Jovanić i Ilić, 2015).

U opštoj populaciji, prema rezultatima popisa stanovništva iz 2011. godine (Republički zavod za statistiku, 2014), 2,6% je nepismenih, 11% sa nepotpunom osnovnom školom, 20,7% sa završenom osnovnom školom. Vidimo da je u populaciji osuđenih obrazovna struktura nepovoljnija u odnosu na opštu populaciju u kategorijama funkcionalno nepismenih. Posebno zabrinjava činjenica prisustva nepismenih u 21. veku (Ilić i Jovanić, 2011), a drugi autori (Jovanić, 2010; Knežić i Savić, 2012) ukazuju na nedovoljno uključivanje osuđenih, sa obrazovnim potrebama, u edukativne programe. U zatvorima u Srbiji, u ovom veku, učešće osuđenih u obrazovnim programima je na niskom nivou i kreće se od 1 do 3% (Knežić i Savić, 2012).

Po podacima koje ističu neki domaći autori (Odović, Žunić-Pavlović i Jovanić, 2014), u zatvorskoj populaciji Evropske unije, koja broji oko 640.000 osoba, postoji značajan procenat niskokvalifikovanih. Iako ne postoje precizni podaci o nivoima kvalifikacija zatvorenika, procenjeno je da bi samo 3 do 5% njih moglo da se uključi u visoko obrazovanje, a u mnogim zemljama među zatvorenicima postoji visok nivo ranog napuštanja škole. Slična je situacija i u Republici Srbiji. Autori navode (2014) da najveći broj osuđenih muškog pola ima završenu samo osnovnu školu, a zatim treći i četvrti stepen stručne spreme. S druge strane, među osuđenim ženama najviše je onih sa četvrtim stepenom stručne spreme, a zatim slede osuđenice sa završenom osnovnom školom i nezavršenom osnovnom školom. Ipak, značajan broj osuđenih je nepismen ili nisu završili osnovnu, odnosno srednju školu.

Razvoj prakse obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja osuđenih u zatvorima nametnuo je preispitivanje potrebe ulaganja značajnih sredstava u tom domenu. Tržišna ekonomija kapitalizma insistira na održavanju i usavršavanju onih formi koje vraćaju ili bar opravdavaju potrošeni novac i eliminaciju neefektivnih modela edukacije. S druge strane, postavlja se pitanje merljivosti svih efekata koje proizvodi edukativni proces, posebno u zatvorskim uslovima.

Visoke stope zatvaranja i ograničeni budžeti za funkcionisanje zatvorskih sistema usmeravaju pažnju na procenu efektivnosti postojećih programa penalne rehabilitacije (Brewster & Sharp, 2002). Najisplativija i najdugoročnija investicija, koja može pružiti višestruke pozitivne efekte, upravo je ulaganje u obrazovanje osuđenih. Troškovi prevencije i društvene reakcije na kriminalitet su enormni. Stoga je svako, čak i malo smanjenje stope kriminala, povezano sa obrazovanjem, važno sa ekonomskog stanovišta (Lochner & Moretti, 2003).

Nizak obrazovni nivo većine osuđenih je primarni argument u prilog primeni obrazovanja u zatvorima. Iako nije decidno potvrđena kauzalna veza niskog obrazovanja i vršenja kriminalnih aktivnosti, istraživanjima je nesporno

ustanovljeno da osuđeni imaju niži obrazovni nivo od opšte populacije (Andrews & Bonta, 1994). Ujedno, utvrđeno je i da im nedostaju osnovne veštine čitanja i računanja (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013).

Osuđeni u SAD razlikuju se po nivou obrazovanja u odnosu na opštu populaciju. Oko 36% osuđenih u državnim zatvorima, 2004. godine, imalo je manje od srednjoškolskog obrazovanja. U opštoj populaciji, u istoj godini, taj procenat kretao se oko 19%. Uz niži obrazovni nivo, osuđeni često nemaju ni stručne veštine, ni stalnu istoriju zapošljavanja. Time se usložnjava proces njihove reintegracije u lokalnu zajednicu (Davis, Bozick, Steele, Saunders & Miles, 2013). Nedostatak obrazovanja, u korelaciji sa recidivizmom, često dovodi do nezaposlenosti nakon izlaska iz zatvora (Chavez & Dawe, 2007). U irskim zatvorima oko 53% zatvorske populacije ima najniži nivo pismenosti, u poređenju sa 23% u opštoj, nezatvorskoj populaciji (Morgan & Kett, 2003).

U Floridi je, 2000. godine, skoro 80% osuđenih bilo bez završene srednje škole (Cho & Tyler, 2013). Aleksandar navodi da oko 70% osuđenih, u američkim zatvorima, nema završenu srednju školu, dok je oko polovine funkcionalno nepismeno (Alexander, 2012, prema: Martin & Beese, 2015). Stoga obrazovanje u zatvorima treba da bude značajan aspekt rehabilitacije osuđenih (Stephan, 1997), te da bude usmereno na nadogradnju znanja i veština koje im nedostaju (Bushway, 2003). Problem niskog nivoa obrazovanja i nedostatka osnovnih veština osuđenih može se rešavati kroz edukaciju u zatvoru (Hawley et al., 2013).

O značaju obrazovnih programa govori činjenica koju navodi Herlov (Harlow, 2003), da je 2001. godine, u SAD, 91% svih zatvora primenjivalo neki oblik obrazovanja osuđenih (osnovi čitanja i pisanja, programi životnih veština, programi zasnovani na učenju zanatskih veština). Međutim, u zatvorima neretko postoje programi obrazovanja koji nisu u skladu sa obrazovnim programima i tržištem rada koji postoje na slobodi. Kao dodatni problem nameće se nedostatak finansijskih

sredstava i nemogućnost da svi osuđeni pohađaju obrazovne programe tokom izvršenja zatvorske kazne (Bushway, 2003).

Značaj obrazovanja vide i osuđeni. Na osnovu istraživanja koje je 2004. godine realizovano u zatvorima u Norveškoj (Manger et al., 2006), došlo se do podataka da 55,5% osuđenih koji su završili osnovnu školu želi da započne srednjoškolsko obrazovanje, a da je 27,3% osuđenih koji su imali srednjoškolsko obrazovanje, želelo da nastavi dalje školovanje. Prema navodima istih autora (2006), osuđeni ističu da im je obrazovanje značajno kako bi bili u mogućnosti da ostvaruju svoja prava, podnošenjem raznovrsnih zahteva upravi zatvora, zbog komunikacije sa spoljnim svetom, da čitanje i pisanje smanjuju dosadu u zatvoru jer na konstruktivan način mogu ispuniti slobodno vreme i zbog lakšeg zaposlenja nakon izlaska iz zatvora.

Osuđeni koji nisu bili u procesu obrazovanja morali su biti radno angažovani, i to najčešće na teškim fizičkim poslovima (Manger et al., 2006). Ističe se (Costelloe, 2003) da je dosada jedan od osnovnih problema osuđenih u zatvoru, te su stoga motivisani da učestvuju u obrazovnim programima kako bi konstruktivno provodili vreme. Drugi motiv učešća u edukaciji je želja osuđenih da sebe i druge uvere u svoje kapacitete.

Nisu svi osuđeni zainteresovani za učešće u obrazovnim programima u zatvoru. Na osnovu istraživanja u zatvorima s maksimalnim stepenom obezbeđenja u Rumuniji (Virban & Antonescu, 2014), u kojem je učestvovalo 100 ispitanika starosti od 21 do 65 godina, ukazano je da su stariji osuđeni u većoj meri prihvatili učešće u obrazovnim programima; učešće u obrazovnim programima je bilo češće kod primarno osuđenih nego kod recidivista i veću motivaciju za učešće u programima su imali osuđeni koji održavaju kontakte sa porodicom.

Efektivnost obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja u zatvorima

Uslov ulaganja u edukativne programe u zatvorima jeste postojanje rezultata koji nedvosmisleno ukazuju da programi imaju efekta (Chappell, 2004). Istraživanja u ovom domenu bavila su se efektivnošću edukativnih programa osnovnoškolskog, zanatskog i srednjoškolskog nivoa.

Istraživanje (Cho & Tyler, 2013) imalo je za cilj spoznavanje u kojoj meri osnovno obrazovanje (ABE), u zatvorima Floride, utiče na zapošljavanje nakon izvršene zatvorske kazne. Koristili su podatke o 13.137 osuđenih. Posmatrali su informacije o prethodnom obrazovanju i zaposlenju; o visini zarade osuđenih pre i nakon zatvorske kazne; istoriju kriminalnog ponašanja; podatke o programima u kojima su osuđeni učestvovali i kognitivne sposobnosti osuđenog. Zaključili su da učešće u zatvorskim programima osnovnog obrazovanja povećava mogućnost zapošljavanja nakon otpuštanja, posebno ukoliko je osnovno obrazovanje bilo udruženo sa drugim oblicima edukacije (Cho & Tyler, 2013).

Ispitivanje efektivnosti edukacije u zatvoru posmatrano je i sa stanovišta uticaja srednjoškolskog obrazovanja osuđenih (Duwe & Clark, 2014). U Minesoti je sprovedena studija sa 9394 bivših osuđenih, koji su izašli na slobodu u periodu između 2007. i 2008. godine. Navodi se (Duwe & Clark, 2014) da dobijanje srednjoškolske diplome tokom boravka u zatvoru povećava šansu za zaposlenje po izlasku za 59%, u odnosu na osuđene koji nisu stekli diplomu srednje škole. Međutim, dobijanje srednjoškolske diplome nije uticalo na veći broj radnih sati i na veću zaradu nakon otpusta.

Postoje i suprotne tvrdnje (Alós, Esteban, Jódar & Miguélez, 2015) – da profesionalno osposobljavanje u zatvorima ne utiče na lakše pronalaženje posla nakon otpusta. To se povezuje sa neusaglašenošću između potreba tržišta rada i sadržaja programa profesionalnog osposobljavanja koji se nude u zatvorima. Nadovezujući se na isti problem, postoje zalaganja

(Omoni & Ijeh, 2009) za investiranje finansijskih sredstava u programe profesionalnog osposobljavanja osuđenih koji su u skladu sa potrebama tržišta rada. Isti autori (2009) navode da profesionalno osposobljavanje koje je u skladu sa tržištem rada, može uticati na lakše zapošljavanje, a samim tim i na smanjenje recidivizma.

Postoje brojne poteškoće kod osuđenih, koje utiču na to da ne postizu zadovoljavajuće rezultate u edukativnom procesu. Treba imati u vidu činjenicu da se radi o populaciji osuđenih koja već ima nizak nivo obrazovanja, neuspeh u ranijem školovanju, kognitivne i emotivne probleme, često i probleme sa drogama, istoriju nasilja i nizak self koncept (O'Neill et al., 2007). Takođe, osuđeni su često nemotivisani da učestvuju u obrazovnim programima jer ne postoji materijalna dobit, koja postoji kada su uključeni u radne programe (Ilić i Jovanić, 2011).

Osuđeni koji su imali obavezu prisustvovanja predavanjima, postizali su veći obrazovni uspeh od onih koji su bili fakultativni učesnici obrazovnih programa (O'Neill et al., 2007). Varner navodi (Warner, 2007) da su osuđeni došli u zatvor s niskim obrazovanjem, mnogi su ograničenih sposobnosti donošenja odluka, često imaju otpor prema obrazovanju jer su u redovnom školovanju imali neuspehe. Te činjenice opredeljuju autora (2007) da tvrdi kako obrazovanje osuđenih mora biti sprovedeno kao obavezno.

Zapošljavanje nakon izvršenja zatvorske kazne daje prestupnicima obavezu i razlog koji ih odvraća od ponovnog prestupa. Osuđeni koji se zaposle nakon izvršene kazne zatvora, ponovno činenje krivičnih dela i ponovni odlazak u zatvor mogu videti kao veću štetu nego korist, te stoga ne čine nova krivična dela (Duwe & Clark, 2014). Edukacijom osuđenih postiže se i razvoj njihovog racionalnog mišljenja (Ubah & Robinson, 2003). Paralelno sa tom tvrdnjom, autori (2003) iznose i stav da edukacija poboljšava i psiho-socijalni razvoj i stvara od zatvora podnošljivije mesto za boravak. Osuđeni tada provode vreme u strukturiranim svakodnevnim aktivnostima. Takođe, edukacija osuđenih doprinosi i razvoju

samopoštovanja, te razvijanju mišljenja da se može voditi život bez kriminalnih aktivnosti (Ubah & Robinson, 2003).

Sticanje raznovrsnih veština, obrazovanja i profesionalnih kompetencija značajno je za osuđene jer su nižeg nivoa obrazovanja od nekriminalne populacije. U takvoj konkurenciji, osuđenima je teže da nakon izlaska u svet slobode pronađu posao i da se ne vrate činjenju krivična dela (Mohammed & Mohamed, 2015).

Ne može se sa sigurnošću tvrditi da postoji direktna veza između obrazovanja u zatvoru, zaposlenja i redukcije recidivizma. Postoji mnoštvo faktora koji doprinose smanjenju recidivizma, kao što su: stepen motivacije za promenu, bolje socijalne veze u okruženju, porodični odnosi ili delovanje kazne kao kritičnog događaja koji je doveo do promene kod osuđenog (Wilson, Gallagher & MacKenzie, 2000).

Prema nekim studijama (Brewster & Sharp, 2002; Cecil, Drapkin, Mackenzie & Hickman, 2000), zaključeno je da su se akademski edukativni programi pokazali delotvornijim u smanjenju recidivizma od programa koji su bili zasnovani na zanatskim i životnim veštinama. Postoje i stanovišta da je učešće u bilo kakvom edukativnom programu unutar zatvora korisno po pitanju rehabilitacije osuđenih i smanjenja recidivizma (Gordon & Weldon, 2003).

Ispitivano je na koji način učešće u obrazovnim programima utiče na smanjenje recidivizma. Istraživanjem (Cho & Tyler, 2013) je utvrđeno da osnovno obrazovanje nije imalo uticaja na recidivizam, odnosno jednako su recidivirali i oni koji su bili uključeni u obrazovni proces i osuđeni koji nisu bili uključeni u obrazovni proces.

Postoje i suprotstavljeni stavovi (Steurer, Smith & Tracy, 2003) koji ukazuju da obrazovni programi, u zatvorima u SAD, doprinose smanjenju recidivizma. Međutim, ovi autori nisu pravili razliku između uticaja različitih oblika obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja na recidivizam, odnosno nije ustanovljeno koji od programa su delotvorniji ili manje delotvorni. Pored toga, nisu uzeti u obzir drugi faktori (nivo

inteligencije, motivacija za učešće u programima obrazovanja, nivo angažovanosti u toku obrazovnog procesa, prethodne kompetencije stečene pre zatvora, antisocijalna sredina, učinjeno krivično delo i slično) koji mogu biti od uticaja na dobijanje izloženih nalaza (Duwe & Clark, 2014). Utvrđeno je da osnovno obrazovanje odraslih u zatvoru (područje države Vašington, SAD) smanjuje recidivizam za više od 5%, a stručni programi zatvorskog obrazovanja smanjuju recidivizam za više od 12% (Aos, Miller & Drake, 2006).

Na osnovu studije realizovane 1992. godine u Ohaju (Anderson, 1995) sa 18.000 oslobođenih prestupnika, navodi se da učeće u programima osnovnog obrazovanja ne utiče na smanjenje recidivizma, dok učešće u srednjoškolskim programima i programima profesionalnog osposobljavanja utiče na smanjenje recidivizma.

Drugo istraživanje (Tilley, 2010), vršeno na uzorku koji su činili osuđeni koji su otpušteni 1994. godine iz zatvora iz pet država SAD, pokazuje da su, u svim posmatranim državama, više učestvovali u obrazovnim programima (38,2%) nego u programima profesionalnog osposobljavanja (22,8%). Ispitivan je recidivizam kod učesnika i onih koji nisu bili učesnici programa. Zapaženo je da je recidiviralo 37% učesnika obrazovnih programa i 41,8% osuđenih koji nisu učestvovali u obrazovnim programima. S druge strane, procenat onih koji su učestvovali u programima profesionalnog osposobljavanja i koji su recidivirali je 37,7%, a recidiviralo je 39,3% onih koji nisu učestvovali u programima profesionalnog osposobljavanja. Na osnovu prikazanih podataka zapaža se da programi obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja u izvesnoj meri utiču na smanjenje recidivizma (Tilley, 2010).

Postoje tvrdnje (Brewster & Sharp, 2002) da programi obrazovanja imaju uticaj na smanjenje recidivizma nakon otpusta, dok ga programi profesionalnog osposobljavanja nemaju. Iznošeni su (Steurer et al., 2003) i podaci da obrazovni programi u zatvoru smanjuju nakon otpusta recidivizam za 29%.

Pored toga što utiču na smanjenje recidivizma, obrazovni i programi profesionalnog osposobljavanja su značajni, jer smanjuju i problematično ponašanje u zatvoru i omogućavaju konstruktivne aktivnosti (Wilson et al., 2000). Isti autori (2000) navode da je znatan broj osuđenih zainteresovan da se edukuje u zatvorima.

Istraživanje efekata obrazovanja na osuđene vršeno je i na našim prostorima (Ilijić, 2016). Utvrđivano je da li učešće osuđenih u obrazovnim programima utiče na redukciju skora rizika recidivizma i na postizanje pozitivnih promena u ponašanju. Uočeno je da osuđeni koji učestvuju u obrazovnim sadržajima ređe krše disciplinu u zatvoru, ali i da su primetne pozitivne promene u ponašanju, posebno u smislu bolje saradnje sa nastavnim osobljem, stručnim radnicima i drugim osuđenim osobama. U tom istraživanju (2016) potvrđen je statistički značajan uticaj profesionalnog osposobljavanja na smanjenje rizika recidivizma. Skor rizika recidivizma kod onih koji nisu uključeni u proces profesionalnog osposobljavanja ostao je isti na početnom i završnom merenju. Kod osuđenih koji su bili uključeni u edukativne procese, skor rizika recidivizma je blago opao (Ilijić, 2016). Grupa ispitanika koja je bila uključena u profesionalno osposobljavanje takođe ima statistički značajne korelacije učešća u obrazovanju sa postignutim promenama u ponašanju. Češće su dobijali pogodnosti, kao nagradu za zalaganje tokom obuke i za radnu angažovanost, za razliku od osuđenih koji nisu bili uključeni u proces sticanja stručnih kvalifikacija, a koji su ujedno ređe nagrađivani za svoje ponašanje (Ilijić, 2016).

Kako su podaci o efektivnosti programa obrazovanja, radnog angažovanja i profesionalnog osposobljavanja na recidivizam nekonzistentni (Tilley, 2010), tako je i ulaganje u ove programe minimalno. Kvalitet i dostupnost programa opadaju, jer se na osnovu sprovedenih studija ne može sa sigurnošću tvrditi da su programi delotvorni na planu smanjenja recidivizma. Stoga su neophodne kvalitetnije evaluacije ovih programa, koje bi dale preciznije podatke o delotvornosti programa obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja na recidivizam

(Tilley, 2010). Pored toga, bitno je napomenuti da svi programi radnog angažovanja, profesionalnog osposobljavanja i obrazovanja ne mogu biti jednako delotvorni kod svih osuđenih. Da bi došlo do promene od kriminalnog ka nekriminalnom načinu razmišljanja i života, potrebna je motivacija osuđenog. To implicira da treninzi i radni programi pomažu samo osuđenima koji su motivisani za promenu (Wilson et al., 2000).

ZAKLJUČAK

Uvođenjem obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja u zatvorske okvire, humanizovana je praksa postupanja prema osuđenima. Osim kazne, društvo je ponudilo osuđenima mogućnost da, uključivanjem u edukativne aktivnosti, unaprede svoja znanja i veštine, promene navike i poboljšaju šanse za buduću postpenalnu reintegraciju u svet slobode. Paralelna dobit osuđenih izražena je u kvalitetnijem i konstruktivnijem provođenju vremena tokom izvršenja zatvorske kazne.

Podizanje svesti o sebi, sigurnosti u sebe i sopstvene snage i zadovoljstva što se ostvaruju do tada neiskorišćeni unutrašnji potencijali, dobrobiti su koje su blagotvorno delovale kao rezultat edukacije osuđenih. Istovremeno, zatvorske uprave očekivale su da će obrazovanje osuđenih uneti red i disciplinu, otkloniti neposlušnost i međusobne sukobe.

Cilj svake kazne, pa i zatvorske, jeste da osuđeni ne čini nova krivična dela. Obrazovanje i profesionalno osposobljavanje su aktivnosti od kojih se očekuje da značajno doprinesu ostvarenju tog cilja. Nova znanja, umenja, navike i veštine treba da pomognu edukovanom bivšem osuđenom da se izdigne iz sveta nepismenosti, da se osposobi za zanimanje koje će mu omogućiti legalno zaposlenje i ostvarivanje prihoda na zakonit način. Korist koju bi time imao, osuđeni treba da sagleda u odnosu na štetu koju bi imao činjenjem novog zločina. Podaci koji su saopšteni u radu ukazuju na to da osuđeni imaju niži obrazovni nivo od opšte populacije, neretko su nepismeni i nedovoljno motivisani za uključivanje u proces obrazovanja.

Ukoliko i steknu neka znanja i veštine, suočavaju se problemima pri zapošljavanju i održavanju zakonitog ponašanja. Pretpostavljamo da postpenalni problemi prihvata osuđenih koji su učestvovali u procesu sopstvenog obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja ne proizilaze samo iz neusaglašenosti poslova za koje se obučavaju u zatvoru, zastarele tehnologije koja se primenjuje i pretežne usmerenosti na poslove u interesu i za potrebe zatvora, već se na to nadovezuje otpor društvene sredine u koju osuđeni treba da se uključi po izlasku na slobodu.

Očigledno je da je potrebno raditi i na edukaciji celokupnog društva, kako bi se umanjio negativan odnos lokalnih zajednica prema ovoj teško zapošljivoj populaciji, koja se vraća na put zločina u nemogućnosti da nastavi život na legalan način, primenjujući znanja, veštine i navike stečene tokom edukacije u zatvoru. Potrebna su dodatna istraživanja, koja bi na kvalitetan način sagledala stvarne efekte edukativnih procesa u zatvorima na kasniji povratak kriminalu. Dosadašnja istraživanja daju nekonzistentne rezultate, tako da su ulaganja u obrazovanje osuđenih više kampanjskog karaktera. Kvalitetna evaluacija obrazovnih programa pružila bi i jasnije odgovore u kojoj meri obrazovanje osuđenih utiče na kvalitet njihovog života po izlasku na slobodu, odnosno u kojoj meri im pomaže da ostanu na slobodi.

LITERATURA

1. Alexander, M. (2012). *The new Jim Crow: Mass incarceration in the age of colorblindness*. New York, NY: The New Press.
2. Alós, R., Esteban, F., Jódar, P., & Miguélez, F. (2015). Effects of prison work programmes on the employability of ex-prisoners. *European Journal of Criminology*, 12(1), 35-50. doi: 10.1177/1477370814538776
3. Anderson, S. V. (1995). *Evaluation of the impact of correctional education programs on recidivism*. Columbus: Ohio Department of Rehabilitation and Correction, Office of Management Information Systems, Bureau of Planning and Evaluation.

4. Andrews, D. A., & Bonta, J. (1994). *The psychology of criminal conduct*. Cincinnati, OH: Anderson Publishing.
5. Aos, S., Miller, M., & Drake, E. (2006). *Evidence-based public policy options to reduce future prison construction, criminal justice costs, and crime rates*. Olympia: Washington State Institute for Public Policy.
6. Brewster, D. R., & Sharp, S. F. (2002). Educational programs and recidivism in Oklahoma: Another look. *The Prison Journal*, 82, 314-334.
7. Bushway, S. (2003). *Reentry an Prison Work Programs*. New York: University of Maryland.
8. Cecil, D. K., Drapkim, D. A., Mackenzie, D. L., & Hickman, L. J. (2000). The effectiveness of adult basic education and life-skills programs in reducing recidivism: A review and assessment of the research. *Journal of Correctional Education*, 51(2), 207-226.
9. Chappell, C. A. (2004). Post-secondary correctional education and recidivism: A meta-analysis of research conducted 1990-1999. *Journal of Correctional Education*, 55(2), 148-169.
10. Chavez, R., & Dawe, S. (2007). International Research and Trends in Education and training provision in Correctional Settings, (pp. 16-27) In: *Vocational Education and training for Adult prisoners and Offenders in Australia: Research readings*. Edited by Dawe, S. Published by NCVER, Australian Government. Dostupno na: www.ncver.edu.au
11. Cho, R. M., & Tyler, J. (2013). Does Prison-Based Adult Basic Education Improve Postrelease Outcomes for Male Prisoners in Florida? *Crime & Delinquency*, 59(7), 975-1005. doi: 10.1177/0011128710389588
12. Costelloe, A. (2003). *Third level education in Irish prisons: Who participates and why?* Doctoral thesis. Milton Keynes: The Open University.
13. Davis, L., Bozick, R., Steele, L. J, Saunders, J., & Miles, J. (2013). *Evaluating the Effecttiveness of Correctional Education: A Meta Analysis of Programs that Provide Education to Incarceration Adults*. Bureau of Justice Assistance. U.S. Department of Justice. Rand Organization.

14. Duwe, G., & Clark, V. (2014). The Effects of Prison-Based Educational Programming on Recidivism and Employment. *The Prison Journal*, 94(4), 454-478. doi: 10.1177/0032885514548009
15. Gehring, T. (1995). Characteristics of correctional instruction, 1789-1875. *Journal of Correctional Education*, 46, 52-59.
16. Gehring, T., McShane, M., & Eggleston, C. (1998). Then and now: Approaches to correctional education in the United States. In W. Forster (Ed.), *Education behind bars: International comparisons* (pp. 147-166). Leicester, England: National Institute of Adult Continuing Education.
17. Gordon, H. R. D., & Weldon, B. (2003). The impact of career and technical education programs on adult offenders: Learning behind bars. *Journal of Correctional Education*, 54(4), 200-209.
18. Harlow, C. W. (2003). *Education and Correctional Populations*, Bureau of Justice Statistics Special Reports, U.S. Department of Justice. Dostupno na: www.bjs.gov/content/pub/pdf/ecp.pdf
19. Hawley, J., Murphy, I., & Souto-Otero, M. (2013). *Prison Education and Training In Europe. Current stay-of-play and Challenges*. A summary report authored for the European Commission by GHK Consulting. Dostupno na: www.ec.europa.eu
20. Howard, J. (1777). *The state of the prisons in England and Wales*. Warrington: William Eyres.
21. Ignjatović, Đ. (2000). *Kriminologija*. Beograd: NOMOS.
22. Ilić, Z., & Jovanić, G. (2011). *Zatvor i/ili sloboda pod nadzorom – stanje i perspektive tretmana osuđenih lica u Srbiji*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
23. Ilijić, Lj. (2016). *Uticaj obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja na redukciju recidivizma kod osuđenih lica*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
24. Jensen, E. L., & Reed, G. E. (2006). Adult correctional education programs: An update on current status based on recent studies. *Journal of Offender Rehabilitation*, 44(1), 81-98.
25. Jovanić, G. (2010). Potrebe za tretmanom i njegova realizacija u penitensijarnim uslovima, U: V. Žunić Pavlović i M. Kovačević

- Lepojević (Ur.), *Prevenција i tretman poremećaja ponašanja* (str. 257-276), Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
26. Jovanić, G., & Ilijić, Lj. (2015). Obrazovne potrebe i edukativni tretman osuđenih. U: M., Vuković (Ur.) *Specijalna edukacija i rehabilitacija danas*, IX međunarodni naučni skup (str. 157-168). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
 27. Knežić, B., & Savić, M. (2012). Obrazovanje iza rešetaka. U: L., Kron (Ur.) *Delikti, kazna i mogućnosti socijalne profilakse* (str. 179-193). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
 28. Livingston, E. (1827). *Introductory Report to the Code of Prison Discipline: Explanatory of the Principles on which the Code is Founded. Being Part of the System of Penal Law*, Prepared for the State of Louisiana. Philadelphia, PA: Carey, Lea & Carey.
 29. Lochner, L., & Morreti, E. (2003). *The Effect of Education on Crime: Evidence from Prison Inmates, Arrest and Self-Reports*. Department of Economics, University of Western Ontario. Dostupno na: <https://eml.berkeley.edu/~moretti/lm46.pdf>
 30. Manger, T. Eikeland, OJ., Asbjornsen, A., & Torfinn, L. (2006). Educational Intentions Among Prison Inmates. *European Journal on Criminal Policy*, 12(1), 35-48. doi: 10.1007/s10610-006-9007-2
 31. Martin, J., & Beese, J. (2015). Talking Back at School Using the Literacy Classroom as a Site for Resistance to the School-to-Prison Pipeline and Recognition of Students Labeled “At-Risk”. *Urban Education*, 1-29. doi: 10.1177/0042085915602541
 32. Ministarstvo pravde Republike Srbije. (2009). *Godišnji izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija*.
 33. Mohammed, H., & Mohamed, W. A. (2015). Reducing Recidivism Rates through Vocational Education and Training. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 204, 272-276.
 34. Morgan, M., & Kett, M. (2003). *The Prison Adult Literacy Survey. Results and Implications*. Irish Prison Service. Dostupno na: http://www.irishprisons.ie/documents/Adult_Literacy_Survey.pdf
 35. Odović, G., Žunić-Pavlović, V., & Jovanić, G. (2014). Profesionalno osposobljavanje kao faktor rehabilitacije osuđenih lica u

- ustanovama za izvršenje kazne zatvora. U: Zbornik radova, III Međunarodna naučna konferencija „Specijalna edukacija i rehabilitacija – Odrasle osobe sa invaliditetom” (str. 353–366). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
36. Omoni, E. G., & Ijeh, S. U. (2009). Qualitative Education for Prisoners: A Panacea to Effective Rehabilitation and Integration into the Society. *Edo Journal of Counselling*, 2(1), 28-37.
 37. O’Neill, L., MacKenzie, D. L., & Bierie, D. (2007). Educational Opportunities Within Correctional Institutions: Does Facility Type Matter?. *The Prison Journal*, 87(3), 311-327. doi: 10.1177/0032885507304351
 38. Powers, G. (2016). *A Brief Account of the Construction, Management, & Discipline, & c. & c., of the New York State Prison at Auburn* Hardcover.
 39. Republički zavod za statistiku (2014). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji*. Beograd.
 40. Soković, S. (2012). Zatvori i kazneni populizam. *Pravni život*, 9, 815-829.
 41. Stephan, J. J. (1997). *Census of state and federal correctional facilities, 1995*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics.
 42. Steurer, S. J., Smith, L., & Tracy, A. (2003). *Three state recidivism study*. Lanham, MD: Correctional Education Association.
 43. Stubblefield, H. W., & Keane, P. (1994). *Adult education in the American experience: From the Colonial period to the present*. San Francisco: Jossey-Bass.
 44. Tilley, J. L. (2010). *Can in-prison interventions affect post-release outcomes?: evidence from correctional education programs based on an econometric analysis of recidivism* (Doctoral dissertation) Oberlin, Ohio: Oberlin College. Dostupno na: https://etd.ohiolink.edu/pg_10?0::NO:10:P10_ACCESSION_NUM:oberlin1354550128
 45. Ubah, C. B. A., & Robinson, R. L., Jr. (2003). A Grounded Look at the Debate Over Prison-Based Education: Optimistic Theory

Versus Pessimistic Worldview. *The Prison Journal*, 83(2), 115-129.
doi: 10.1177/0032885503083002001

46. Ustav Republike Srbije (2006). Službeni glasnik Republike Srbije 98.
47. Virban, P. S., & Antonescu, F. M. (2014). Inmates' Perception, Motivation and Feelings Towards School on Educational Activities conducted in Giurgiu Prison, *International Conference of Scientific Paper AFASES*, Brasov, 22-24 May 2014. Dostupno na: http://www.afahc.ro/ro/afases/2014/socio/Virban_Antonescu.pdf
48. Warner, K. (2007). Against the Narrowing of Perspectives: How Do We See Learning, Prisons and Prisoners? *Journal of Correctional Education*, 58(2), 170-183.
49. Wilson, D. B., Gallagher, C.A., & MacKenzie, D. L. (2000). A meta-analysis of corrections-based education, vocation, and work programs for adult offenders. *Journal of Research in Crime and and Delinquency*, 37(4), 347-368. doi: 10.1177/0022427800037004001

THE NEEDS, PRACTICE AND EFFECTIVENESS OF EDUCATION AND PROFESSIONAL TRAINING OF CONVICTS

Goran Jovanić, Vera Petrović

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

With the implementation of a prison sentence as a separate sentence, the need has arisen for finding treatment methods of convicts that will contribute to the basic tendency – not to commit new criminal offenses. The aim of this paper was to describe the implementation of education in prison, convicts' needs for education, forms and theoretical basis on which the educational practice has been developed, and the assessment of educational activities effectiveness for convicts. There has been a constant search for the educational model that will meet the needs for education of a specific convict, and on the other hand, the needs of society and the labor market that a convict will join after release from prison. It is necessary for a convict, on the basis of the quality and level of acquired knowledge in prison, to take his place in the world of labor and in legal ways for obtaining subsistence goods in the free world. Parallel expectations of convicts' educational processes are directed towards their regimentation in prison during serving a sentence. Prison is primarily the penalty. An additional factor of modulation is the rationalization of costs of budgetary allocations in order to achieve a better result with the minimum resources spent. Two centuries of such search may seem a long period. However, the practice of punishment has been lasting for thousands of years. In this relatively short time period, in different penal systems, a range of forms of convicts' training has been recorded. They were more or less successful. There is still no irrefutable agreement that basic endeavor has been achieved. The data on the impact of education on reducing recidivism of convicts and the quality of post-penal reintegration are inconsistent. The search still continues.

Key words: education, convict, prison, programs, effectiveness

Primljeno: 13.05.2017.

Prihvaćeno: 06.07.2017.